

УДК 316.34

ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ: ПІЗНАВАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ І ДОСЛІДНИЦЬКІ СТРАТЕГІЇ

Фудорова Олена Миколаївна – аспірантка кафедри прикладної соціології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

У статті проаналізовано зарубіжні та вітчизняні теорії, які стосуються основної категорії понятійно-категоріального апарату соціології - "соціальний статус". Підкреслюється, що більшість сучасних науковців віддають перевагу "соціальній стратифікації", основними категоріями якої є освіта та престиж професії.

Ключові слова: соціальний статус, соціальна стратифікація.

В статье проанализированы зарубежные и отечественные теории, касающиеся основной категории понятийно-категориального аппарата социологии – "социальный статус". Отмечено, что большинство современных учёных отдают предпочтение "социальной стратификации", основными категориями которой являются образование и престиж профессии.

Ключевые слова: социальный статус, социальная стратификация.

In the given article were analyzed the foreign theories and the ones of our own country, which concern the main category of the conceptual-categorical apparatus of the sociology - "the social status". It was noticed that the majority of the contemporary scientists prefer social stratification, its basic categories are education and professional prestige.

Key words: social status, social stratification.

Теорія соціальної стратифікації покликана описувати систему нерівностей між групами (спільнотами) людей і передбачає, що певні соціальні відмінності між людьми набувають характеру ієрархічного ранжування. Будь-яка людина займає багато позицій у суспільстві. Кожна з цих позицій, що передбачає певні права та обов'язки, є "статус". В даній статті ставиться проблема теоретико-методологічного осмислення формування соціального статусу індивіда, дослідження його змін в контексті розвитку українського суспільства.

У структурі соціологічної теорії категорія "соціальний статус" розробляється в межах різних теоретико-методологічних підходів. Необхідно зауважити, що аналіз суспільства на основі статусних розбіжностей історично притаманний західній соціологічній думці. За радянських часів категорію "соціальний статус" розглядали не як основну, а як допоміжну. Проте тодішня соціологічна наука мала певні результати у дослідженні базових для розуміння соціального статусу понять – "спосіб життя", "соціальний престиж", "престиж професій" тощо. До авторів цих розробок можна віднести Войтовича С.О., Тітму М.Х., Ручку А.О., Косовського В.Л. та ін. На сьогоднішній день проблемою системного аналізу категорії "соціальний статус" займаються такі українські вчені, як Піча В., Макєєв С., Харченко О., Коваліско Н. та ін. Але класичними щодо розгляду даної проблеми є західні концепції, адже саме вони дають ґрунтовне та розширене уявлення про пізнавальні можливості категорії "соціальний статус" (М.Вебер, Р.Лінтон, П.Сорокін, Г.Зіммер, Ф.Бейтс, К.Девіс, Ж.П.Сартр, Р.Мертон, Т.Парсонс, К.Девіс і У.Мур, П.Бергер та Б.Бергер). Серед останніх вітчизняних публікацій, що в тій чи іншій мірі торкаються проблеми соціального статусу, вирізняються розробки вітчизняних дослідників Р.Ануфрієвої, В.Богданова, Л.Бевзенко, М.Зелінського, О.Злобіної, О.Івашенко, С.Макєєва, М.Михальченко, Н.Паніної, Т.Рудницької, О.Симончук, В.Чорноволенка, М.Шульги, в яких здійснено конкретно - соціологічний аналіз прояву статусних диспозицій та розглядаються супутні феномену соціального статусу явища, такі як маргінальність, елітність, елітарність, корпоративність, введення яких до контексту означуваної проблематики дозволяє здійснити її специфікацію й виявити її маловивчені грані та аспекти.

Метою даної статті є порівняльний аналіз зарубіжних та вітчизняних теорій соціального статусу, з'ясування еволюції дослідницьких стратегій вивчення соціального статусу.

На сучасному етапі у вітчизняній соціологічній науці широко використовується теорія стратифікації у вигляді системи статусів. Визнано, що категорія "соціальний статус" є власне категорією понятійно-категоріального апарату соціології. В широкий науковий обіг це поняття було введено М.Вебером, у роботах якого статус, клас і

влада виступають в якості основних вимірів соціальної стратифікації. Теоретичні розробки М.Вебера [1, 2, 3] з цього питання сьогодні вважаються базовими при дослідженні статусів. Веберівську теорію соціального статусу в загальному вигляді можна представити наступним чином: М.Вебер трактує **клас** як велику групу людей, що знаходиться в одноковому становищі по відношенню до економічних інтересів, власності і можливостей доходу; **влада** пояснюється як участь людей в організаціях, що мають вплив на прийняття важливих рішень; **статус** визначається як суспільне визнання у вигляді позитивних або негативних привілеїв на основі стилів життя. Стиль життя включає в себе типові способи проведення вільного часу, спілкування, вибору і облаштування місця проживання, вибору одягу тощо. Веберівські параметри соціальної стратифікації різняться за ступенем абстракції: клас є найбільш абстрактною, а статус – найбільш конкретно ланкою в його концептуальній тріаді. Аналіз статусу у М.Вебера безпосередньо пов'язаний з аналізом розподілу влади у суспільстві. Як зазначає М.Вебер, ми розуміємо під "владою" можливість однієї людини або групи людей реалізувати свою власну волю всупереч опору інших людей, що беруть участь в зазначеній дії. Зрозумілим стає, що принциповими у розумінні проблем статусу є погляди М. Вебера щодо складових влади – престижу, поваг та почестей. Спосіб їх розподілу в суспільстві між типовими групами Вебер називає "системою статусів" (або ж "статусним порядком"). Це поняття фіксує специфічний ракурс суспільного ладу поряд із поняттями "суспільного ладу" та "економічного порядку". Статусний порядок знаходиться під безпосереднім впливом порядку і через зворотні зв'язки впливає на нього. "Власність" і відсутність "власності" є, таким чином, базисними категоріями класових ситуацій будь-якого типу. Ті категорії людей, доля яких не детермінована можливостями (або шансами) купувати на ринку товари для особистого користування, не можна називати "класами" в технічному розумінні. Вони, скоріше, відносяться до "статусних груп". Саме ця категорія "статусна група" є наступним важливим поняттям М.Вебера, яке стосується пояснення веберівської теорії соціального статусу. "Статусна група" - та річ, яка може перешкодити повному здійсненню ринкових принципів. У цьому контексті вона представляє для М.Вебера інтерес тільки з цієї точки зору. На протигагу класам статусні групи є нормальними спільнотами. Щоправда, в більшості випадків вони є аморфними. Серед найбільш характерних передумов формування статусних груп, М.Вебер визначає: 1) переваги власного способу життя, особливо тип його формування (передусім, це "професійні" статусні групи); 2) наслідування харизм, тобто зазіхання на володіння привілеями тих, хто має більш високе походження, такі утворення М.Вебер називає як "наслідувані статусні групи"; 3) шлях монопольного привласнення політичної чи ієрархічної влади, які відповідно визначаються як "політичні" та "ієрархічні" статусні групи.

Важливим елементом веберівської стратифікаційної теорії є проблема розвитку статусу, який, на думку автора, заснована на узурпації. Узурпація, за М.Вебером, це - природне джерело майже всіх статусних почестей. Однак шлях від цієї чисто конвенціональної ситуації до легальних привілеїв, позитивних чи негативних, легко прокладається, як тільки певна стратифікація соціального порядку стає реальним фактом, як тільки досягнута стабільність завдяки впорядкованому розподілу економічної влади.

Терміном "соціальний статус" М.Вебер позначає реальні претензії на позитивні чи негативні привілеї щодо соціального престижу, якщо він ґрунтується на одному або більшій кількості наступних критеріїв: 1) спосіб життя; 2) формальна освіта, яка полягає в практичному або теоретичному навчанні та засвоєнні відповідного способу життя; 3) престиж народження чи професії. Також необхідно зазначити, що стратифікаційний статус може бути пов'язаний із класовим статусом різними способами. На думку М.Вебера, гроші та підприємницькі позиції не є умовами, які визначають статус, хоча можуть спонукати їх. Відсутність власності також не є самостійним приводом для виключення з певного статусу, хоча теж може сприяти цьому. Навпаки, соціальний статус частково або повністю може визначати класовий статус, хоча і не ідентичний йому. Класовий статус, скажімо, військового офіцера, цивільного службовця чи студента, оскільки вони залежать від одержуваних доходів, може сильно відрізнятися, хоча в усіх прикладах їх спосіб життя визначається загальною умовою - освітою.

Підсумовуючи теорію соціального статусу М.Вебера, необхідно, відзначити, що статусні групи стратифіковані саме за особистими принципами споживання благ, виражених у способі життя, на відміну від класів, стратифікованих за рівнем економічного стану. "При цьому статусна ситуація визначається соціальною оцінкою пошани і знаходиться у сфері розподілу престижу, а статусний престиж насамперед виражається у тому, що від усіх, хто претендує належати до даного кола осіб, очікується особливий спосіб і стиль життя" [4]. М.Вебер сформулював поняття "соціального статусу" так, щоб підкреслити вплив ідей, вірувань і цінностей на формування груп, не відкидаючи при цьому економічних умов. Отже, соціальний статус, за М.Вебером, - це не тільки позиція індивіда в суспільстві, а й атрибут соціальних груп і колективних стилів життя.

Тоді як американська соціологічна традиція фокусувала увагу на індивідуальному статусі, традиція, що йде від М.Вебера, більш цікавилася походженням, підтримкою і соціальними наслідками існування статусних груп і

статусних громад. На його думку, стиль життя поєднує співтовариства, ізолює і захищає одних від інших, допомагає виробляти спільні механізми використання соціально-культурних вигод і привілеїв їхнього формального статусу.

На окрему увагу заслуговують погляди представників теорії ролей щодо визначення соціального статусу. Прибічники теорії ролей розглядають соціальний світ як мережу взаємозв'язаних позицій або статусів, в рамках яких особистості грають свої ролі. Індивід соціально закріплений за статусом і займає його у відповідності з іншими статусами. Коли він користується правами і виконує обов'язки – він виконує роль. Роль і статус нероздільні, оскільки не буває ролей без статусу або статусу без ролі. Наприклад, соціальний статус, за теорією Р.Лінтона, утворює структурний бік культурно-поведінкового зразка, а у змістовному плані він включає в себе взаємні права та обов'язки, якими володіють індивіди, що займають певні статуси (наприклад, взаємні права та обов'язки батька і сина). Р.Лінтон першим визначив набуті та приписані статуси. На його думку, роль є динамічним аспектом статусу; статус і роль не існують один без одного; статус є позиція в певній моделі поведінки індивідів та груп; статус детермінується правами та обов'язками. Р.Лінтон звертає увагу на відносну автономність суспільства від особистості, тобто він має на увазі, що права та обов'язки неперсоніфіковані, вони є характеристикою статусу-ролі. Г. Гурвич вважає подібне визначення статусу дещо обмеженим, бо в такому випадку "людина, яка займає статус представлений, як юридична особа" [5]. Однак не можна не відзначити, що індивідуальні права та обов'язки особи складають дуже важливі його ознаки. Вони пронизують всі аспекти людської життєдіяльності в соціальному світі, починаючи від простих форм спілкування і закінчуючи складними формами морально-етичних вчинків. Тому навряд чи, на наш погляд, є правильним те, що зафіксований у визначенні соціального статусу момент прав і обов'язків дозволяє мати на увазі лише ті характеристики, які властиві особі як суб'єкту юридичних відносин. Юридичні права та обов'язки можуть входити в більш загальний клас характеристик, властивих особі як соціального індивіда. Тому коли ми говоримо про соціальний статус особи, то маємо на увазі не його юридичний аспект, а більш широке утворення, яке умовно можна назвати соціальним обличчям. Юридичні права та обов'язки при цьому складають лише один з аспектів соціального статусу. У суспільстві, на думку Р.Лінтона, розвиваються два типи статусів – приписаний і досягнутий. Приписані (задані) статуси – це статус, якими індивіди наділені без врахування їхніх схильностей і здібностей. Вони передбачувані і підготовка до них розпочинається з самого народження. Досягнуті ж статуси такі, що не закріплюються за індивідами з народження, але відкриті для досягнення на основі конкуренції і особистих зусиль [6, с.29]. На думку Дж.Міда, поведінка людини обумовлена структурою її особистості, її соціальною роллю і сприйняттям установок "усуспільненого". Багатомірну поведінку людини можна подати в вигляді набору соціально типових, усталених шаблонів її поведінки – "ролей", які відіграє людина у суспільстві. Свобода у Дж.Міда розуміється як можливість людини обирати ті соціальні ролі, які вона виконує [6, с. 32].

Важливий внесок у формування теорії соціальної стратифікації та поняття соціального статусу зробив П.Сорокін, який виділяє чотири групи факторів, що виступають критерієм соціальної нерівності: 1) права і привілеї; 2) обов'язки і відповідальність; 3) соціальне багатство і злидні; 4) влада і вплив. Конкретні форми стратифікації за П.Сорокіним, численні, але все їх різноманіття може бути зведене до трьох основних: 1) економічна; 2) політична; 3) професійна. Як правило, всі вони тісно переплітаються. Люди, які належать до вищого щабля за одним із параметрів, зазвичай, належать до нього і за іншими параметрами та навпаки [7, с. 111]. Поряд із владою і престижем П.Сорокін розглядає статус в якості важливого фактору, який впливає на становище людини в суспільстві, приналежність до певних соціально-професійних груп. Для того, щоб визначити становище людини в певному соціальному просторі, відзначає П.Сорокін, необхідно визначити її відношення до інших людей і інших соціальних явищ, що взяті за "точку відліку". Сам вибір "точки відліку" залежить від нас: ними можуть бути люди, групи або сукупність груп [7, с. 300]. За теорією П.Сорокіна, для визначення положення індивіда в соціальному просторі необхідно: по-перше, вказати відношення індивіда до певних груп; по-друге, виявити відношення між даними групами всередині соціальної спільноти; по-третє, визначити відношення цієї спільноти до інших спільнот, що складають людство. Оскільки, на думку П.Сорокіна, вертикальна мобільність присутня так чи інакше в будь-якому суспільстві, та оскільки між щаблями повинні існувати "мембрани", "сходи", "ліфти", за допомогою яких індивіди можуть переміщуватися догори або донизу з одного щабля на інший, то доцільно було б дослідити питання про те, які ж в дійсності ці канали соціальної циркуляції виконують різні інститути. Найважливішими з переліку цих соціальних інститутів є: освіта; армія; церква; шлюб; професійні організації; організації по створенню матеріальних цінностей [7]. Отже, інтенсивна вертикальна мобільність – це один із факторів, який забезпечує соціальну стабільність та суспільну інтеграцію. Саме вища освіта традиційно розглядається як умова просування по статусних сходах. Наслідком високого рівня освіти є адекватні статусні позиції та рівень матеріального стану. Також для визначення соціального положення індивіда, за П.Сорокіним, необхідно знати його походження, сімейний стан, громадянство, національність, релігійну приналежність, професію, політичні переконання, економічний статус.

Проте, з огляду на різноманітність позицій всередині однієї і тієї ж соціальної групи, необхідно також знати положення індивіда в межах кожної з головних груп населення.

Узагальнюючи теорію соціального статусу П.Сорокіна, необхідно зазначити, що соціальний статус складається із сукупності економічного, політичного та професійного статусів. Професійна стратифікація детермінується, на думку П.Сорокіна, двома групами чинників. По-перше, певні професійні групи завжди знаходились на горі соціальної ієрархії, а інші – в її нижчих прошарках. По-друге, стратифікація має місце всередині кожної професійної групи. Отже, сукупність цих груп, а також сукупність положень всередині кожної з них складають систему соціальних координат, що дозволяє визначити соціальне положення будь-якого індивіда.

Певний час у соціологічній практиці існувала взаємозалежність понять позиції і статусу. У подальшому в науковій літературі було прийнято поділ позиції на статус і посаду. Так, статус означає позицію в загальній інституційній системі, що визнається і підтримується усім суспільством, а посада – позиція в організації, що регулюється специфічними обмеженнями, правилами в обмеженій групі, тобто, позиція, яку можна досягти, а не приписати. Отже, до статусу відносяться позиції, які пов'язані з соціальним походженням, статтю, віком, сімейними відносинами, а до посади – позиції, які індивід досягає в результаті свого навчання і трудової діяльності. Так, наприклад, Г.Зіммель розглядав позицію як ієрархічне утворення в межах процесу вертикальної диференціації [8]. Як зазначає К.Девіс, позицію можна структурувати на статус та посаду. Статус означає позицію в загальній інституційній системі, яка сприймається та підтримується всім суспільством і є започаткованою в традиціях та моральних засадах, а посада – це позиція в організації, що керується специфічними правилами в межах певної групи, вона є позицією, яку можна досягти. Тому до статусу відносяться позиції, які пов'язані із соціальним походженням, статтю, віком, а до посади – позиції, які індивід набуває в процесі навчання, професійної чи будь-якої соціальної діяльності. Як зазначає Г.Зіммель, повноцінний аналіз даної позиції є неможливим без аналізу змісту її взаємозв'язку з іншими позиціями, тому що в будь-якій позиції присутня величезна множина інших позицій.

Продовжуючи розгляд категорії "позиція" в теорії соціального статусу, звернемо увагу на теорію Ф.Бейтса, який визначає позицію як місце в соціальному просторі чи соціальній структурі, яке асоціюється з набором норм, що являють собою права та обов'язки. Частиною цих норм є роль, і позиція, таким чином, є сукупністю ролей. Одна й та ж сама роль може входити до складу різних позицій. Ф.Бейтс звільнив позицію від ієрархічного аспекту, який тепер був виокремлений остаточно і отримав назву статусу [9]. Як відмічає Ж.П.Сартр [10], заданість соціального "місця" не являється до кінця фатальним, бо "моє місце визначається моїм ставленням до нього". Не тільки особистість проявляє активність у плані опанування тим чи іншим соціальним статусом, але в багатьох суспільствах саме соціальне середовище сприяє індивідуальному руху у соціальному світі, надаючи можливість індивіду самостійно визначати своє місце та опанувати його.

Як вже було з'ясовано, соціальний статус охоплює узагальнюючу характеристику становища індивіда в суспільстві: професію, кваліфікацію, освіту, характер виконуваної праці, посаду, матеріальне становище, наявність влади, партійну і профспілкову належність, ділові відносини, належність до демографічних або етнічних груп (національність, релігійність, вік, сімейне становище, родинні зв'язки). Усе це Р. Мертон [11] називає "статусним набором". За теорією Р. Мертона, соціальні статуси поділяються на привласнені, або одержані незалежно від суб'єкта, найчастіше від народження (раса, стать, вік, національність) і досягнуті, або надбані власними зусиллями індивіда (сімейне становище, професійно-кваліфікаційний рівень тощо). Серед статусів вирізняють інтегральний та допоміжні. Іноді їх взаємодія може спричинити внутрішньо особистісні конфлікти. На думку Р. Мертона, розподіл статусів слід організовувати так, щоб винагорода за приналежність до тієї чи іншої соціальної групи була забезпечена на кожному рівні, інакше буде провокуватися антисуспільна поведінка.

Статус будь-якого індивіда в системі стратифікації суспільства, на думку Т.Парсонса, може розглядатися як результат всіх оцінок, на основі яких він отримує статус з кожного з таких шкал: 1) приналежність до спорідненої групи; 2) особистісні якості (стать, вік, особиста привабливість, розум, сила тощо); 3) досягнення; 4) володіння; 5) авторитет; 6) влада. Взаємозв'язок між цими елементами стратифікаційного статусу частково збігається з розмежуванням статусів на задані та досягнуті за аналогією з теорією Р.Лінтона, яким проведено розмежування між "deskriptivним" і "asriptivним" (заданим) статусом [12, с. 173]. У.Уорнер в теорії репутації визначає соціальний статус як узагальнену оцінку престижу, що утворюється за трьома ознаками: престиж професій, рівень доходу, рівень освіти.

З точки зору стратифікаційної системи П.Бергера та Б.Бергера, досягнутий статус – це амбіційні намагання індивіда покращити свою позицію в соціальній ієрархії, щоб піднятися догори. В ідеалі, на думку цих вчених, американське суспільство – це суспільство можливостей, в якому можна досягти всіх без винятку соціальних статусів. На думку цих вчених, саме освіта є край важливим чинником у тій соціальній позиції, яку можна зайняти

або здобути в американському суспільстві. Тому повністю логічним є те, що більшість соціологів присвоїли освіті і доходу однакову вагу в детермінації класової позиції індивідів [13, с.173].

Найбільш теоретично обґрунтованою можна вважати теорію стратифікації К.Девіса і У.Мура. Згідно з цією теорією, кожне суспільство повинно вирішувати проблему розміщення і мотивації індивідів в соціальній структурі. Соціальний порядок в суспільстві базується на розподілі індивідів за соціальними статусами (у відповідності з їхніми функціональними можливостями, тобто їхнім максимальним внеском у досягнення суспільства) і спонукає їх виконувати соціальні ролі, які відповідають даним статусам. Тобто нерівність і статусний розподіл у суспільстві базуються на функціональній значимості даного статусу, на вимогах до виконання ролі, а також труднощах заповнення статусу, що функціонально необхідний суспільству [14].

Великого значення в низці теоретичних осмислень набуває визначення форм взаємодії статусу із суміжними близькості порідненими категоріями: "соціальне управління", "керівництво", "влада", "престиж", "лідер". Акцент на "комунікативному" аспекті статусу роблять Х.Арендт, Ю.Габермас, М.Фуко, Е.Гідденс. При цьому соціальний статус особистості постає як один із моментів комунікативної дії, спрямованої не стільки на досягнення функціональної мети, скільки на ствердження самої особистості – суб'єкта цього статусу. Зокрема, Е.Гідденс визначає статус як розбіжності між соціальними групами за соціальним престижем, яким вони володіють відносно одна одної. Привілейованими в позитивному контексті статусні групи включають категорії людей, які мають високий престиж в даному соціальному порядку. Суттєвою є думка Е.Гідденса про те, що якщо клас є об'єктивним, то статус залежить від суб'єктивних оцінок людьми соціальних розбіжностей, які пов'язані із способом життя [15]. Російський соціолог В.Ільїн зазначає, що соціальний статус – це сукупність прав і обов'язків, соціальних очікувань, форм і обсягів матеріальної та моральної винагороди, стійких нормативних форм поведінки. Статус формується на основі закону, адміністративних актів, звичаїв, моралі, релігії, громадської думки тощо. Ільїн В. розмежовує реальний статус (сукупність прав і обов'язків, які виявляються у вигляді реальних практик, що повторюються) і статус на папері (сукупність прав і обов'язків, що існують у формальних актах, але які не виконуються в реальному суспільному житті).

В результаті аналізу поняття "соціальний статус особистості" О.Харченко (спираючись на класичні теорії соціального статусу) дійшов до таких висновків: 1) соціальний статус особистості є суспільно - усвідомленим легітимним інституціоналізованим еталоном поведінки індивіда в сучасному структурованому та ієрархізованому суспільстві, результатом досягнення конкретної позиції та реалізації певної соціальної ролі; водночас він є специфічною формою відображення соціальної структури суспільства та окремих інституцій, а також формою відтворення відповідних очікувань і домагань індивідів; 2) соціальний статус постає як наслідок руху у суспільно-рольовому та позиційному просторі, що спричинений дією об'єктивних і суб'єктивних факторів, універсальною взаємодією між організаційними регламентаціями та цілераціональною волею індивідів, спрямованою на самореалізацію та самоствердження; 3) інституційними механізмами стабільного суспільства, які здійснюють тестування, селекцію та розподіл індивідів в межах системи статусних відносин, забезпечуючи соціальну мобільність, здебільшого виступають сім'я, система освіти, професійні, політичні і громадські організації; 4) передумовою створення оптимальної системи статусних ієрархій в соціальній структурі, зокрема українського суспільства, є зведення до мінімуму суто формальних, адміністративно-бюрократичних методів роботи з людьми та посилення ролі морально-етичних, духовних чинників, які є важливими при формуванні справжньої, зрілої, висококультурної національної еліти – запоруки розвитку України в контексті світового цивілізованого співтовариства. [16].

Сучасне розуміння статусу, як відмічає Ковалівко Н., - це невичерпний приписаний людині ресурс, який відкриває для неї можливості впливати на суспільство і отримувати завдяки цьому ресурсу привілейовані позиції в системі влади і розподілу матеріальних благ [17, с. 57]. Соціальний статус визначається чисельними показниками, які задаються типом соціокультурної системи. В сучасних суспільствах особливо важливими є такі критерії, як престиж професії, рівень доходів, тривалість і якість освіти, обсяг владних повноважень і розмір власності [18, с.28]. Автор книги "Основи соціальної стратифікації" (Н.Коваліско) [17] здійснила чіткий розподіл у процесі формування та визначення соціального статусу індивіда: 1. Соціально-економічний напрям вивчення статусу відображається в життєвих стилях людей (Ф.Дж.Д'Ст). 2. Соціометричний аспект соціального статусу передбачає шкалювання соціальних груп і прошарків суспільства на основі низки критеріїв, до яких зазвичай відносять рід занять і джерело доходів, походження, освіту, тип житла тощо. Так, наприклад, сучасна стратифікаційна шкала за соціально-професійними категоріями – згори до низу – виглядає наступним чином: професійні менеджери вищої ланки, інші працівники нефізичної праці, рядові клерки, рядові працівники торгівлі і сфери послуг, власники, диспетчери, кваліфіковані робітники, некваліфіковані робітники, робітники, робітники сільського господарства, фермери [19, с. 62]. Критерії шкалювання можуть, як відповідати, та і не відповідати один одному, наприклад, не завжди високий

освітній рівень відповідає високому рівню престижу або доходу. Але в цілому шкали корелюють, утворюючи усереднену шкалу соціального успіху. 3. Рольовий аспект статусу проявляється в тому, що статус узагальнює багато соціальних ролей. Під роллю розуміється стійкий шаблон поведінки, що включає дії, думки і почуття людини. Рольова поведінка – це поведінка людини, що займає певну соціальну позицію у відповідності з очікуваннями людей. Кожну з позицій, яку індивід займає протягом одного лише дня, Р.Лінтон називав статусом, серед них і позицію в ієрархії престижу [6]. Отже, статус потребує дій, а сама дія, що регулюється і спрямовується сукупністю норм, – це і є роль. Статусу, як правило, відповідає кілька ролей – так званий рольовий набір. 4. Дистанційний аспект статусу. Соціальний статус людини виражається у вигляді соціальної дистанції між учасниками спілкування. Поняття соціальної дистанції коректне, коли воно використовується як одномірне в багатовимірному соціальному просторі. Соціальна дистанція виступає в двох формах. По-перше, це дистанція між статусними позиціями в одномірній площині соціального простору (наприклад, політичного, економічного тощо). Тут вимірювання дистанції можливе лише за допомогою категорії влади. По-друге, соціальна дистанція характеризує особистісні відносини. Кожен індивід регулює дистанцію з іншим індивідом на обох полюсах. На бажання скоротити дистанцію впливає не саме місце у владній ієрархії, а його престижність. Дистанційний аспект статусу виражається також і в суб'єктивній оцінці свого статусу і статусу партнера: людина фактично може займати позицію вищу, але відноситись до партнера як до рівного, або фактично бути нижчою за статусом, однак поводити себе так, ніби її соціальний статус значно вищий [20, с. 15]. 5. Нормативний (оціночний) аспект статусу розкривається в поняттях привілеїв, престижу і поваги. Престиж є базовим символом соціального статусу. Престиж – це, з одного боку, суб'єктивна оцінка і переживання свого статусу індивідом, а з другого боку, це – соціальна величина, що структурує суспільство. Оціночний аспект статусу виражається також як повага, яка пов'язана з такими поняттями, як престиж, честь, слава, гідність тощо. Н.Коваліско наводить такий приклад: освіта заслуговує на повагу частково тому, що дозволяє людині зайняти престижну посаду, але і значною мірою тому, що вона пов'язана з культурними цінностями, що визначають стиль життя. Але на певній стадії освітнього насичення суспільства цей статус оціночно може знижуватися. Тому стає важливим не наявність освіти, а ступінь освіченості. 6. Етнокультурний аспект соціального статусу активно розробляється в етнології, антропології та культурології. Специфіка статусних відносин базується на нормативній системі суспільства. Наприклад, убогість засуджується в багатьох соціумах, але в певних релігійних спільнотах статус убогого заслуговує на повагу. 7. Динамічний аспект соціального статусу об'єднує проблеми, пов'язані зі зміною людиною статусу. Необхідність диференціації різних статусних сторін в суспільстві, можна відзначити зміну суспільних норм і правил поведінки стосовно до соціальної ієрархії. Аналізуючи та підводячи підсумок аналізу класичних та сучасних теорій соціального статусу Н.Коваліско виділяє такі види статусів: 1) соціально-демографічні статуси (гендерні статуси (мужчина та жінка); статуси за здоров'ям (інвалід від народження або ті, що стали інвалідами на якомусь етапі свого життя, інвалідність змінює соціальний статус людини); шлюбно-сімейно-родинні статуси (родичі, набуті в результаті шлюбу, є родичами не покрові, а по закону – всього існує близько 250 таких статусів); 2) соціальні статуси (економічний статус (статус, який отримується незалежно від освіти, але завдяки місцю, яке займає цей статус в економічній системі розподілу праці; політичний статус (приналежність до державного апарату управління або політичних асоціацій – партій, рухів); професійний статус (будь-який статус, для отримання якого необхідно пройти тривале або короткотривале навчання – існує близько 40 тисяч професійних статусів); 3) релігійні статуси (віруючий або невіруючий – існує понад 300 статусів); 4) територіальні статуси (міщанин або житель села, провінціал, турист, емігрант, іммігрант тощо). Протягом свого життя індивід здобуває та втрачає статуси по мірі того, як розширює (або звужує після виходу на пенсію) свою активність, влаштовується на роботу, просувається по службовій драбині тощо [17, с. 68].

Висновки. Проаналізувавши класичні теорії соціального статусу, можна виділити основні характеристики соціального статусу, які в історії соціологічної думки представлені представниками різних концепцій. Так, М.Вебер до загальних груп диференційованих ознак відносить дохід, владу та престиж. П.Сорокін до цього переліку додає ще й професійну приналежність. Т. Парсонс виокремлює ряд таких характеристик статусу: 1) характеристики, які притаманні індивідам від народження, а саме: стать, вік, національність, фізичні та інтелектуальні здібності, родинні зв'язки; 2) ознаки, які пов'язані з виконанням ролі, а саме: види професійно-трудової діяльності; 3) власність, матеріальні та духовні цінності, привілеї. Загалом розгляд проблеми соціального статусу в новітніх соціологічних концепціях дає підстави для деяких узагальнень. По-перше, аналіз статусної проблематики показав, що численні дослідження з позицій різноманітних підходів та інтерпретацій поступово викристалізувалися навколо кількох основних тем, поєднання яких дає певні уявлення про сутність явища статусу і його значення для особистості та суспільства. Ними є наступні міркування: 1) статуси поєднують об'єктивне і суб'єктивне; 2) статуси детермінують соціальні переміщення та соціальну мобільність; 3) статуси є невід'ємними властивостями колективів (організацій), соціальних груп; 4) статуси з'єднують індивіда із соціальною структурою. По-друге, в багатьох теоріях інтерпретація

статусу дається як низка ієрархічно розташованих позицій, через які індивіди рухаються у впорядкованій і передбачуваній послідовності.

Поєднуючи світоглядні, професійні та інші ціннісні орієнтації, соціальні норми і ролі, соціальний статус в своїй нормативній структурі охоплює чотири основні елементи: тип поведінки, яка відповідає даному статусу; розпорядження-вимогу у зв'язку з подібною поведінкою; оцінку виконання приписної ролі; санкцію – соціальні наслідки дії в межах вимог соціального статусу. Таким чином, статуси формуються у декількох варіантах: 1) існують сталі очікування суспільства або соціальної групи по відношенню до поведінки суб'єкта статусу; 2) статуси існують у вигляді сукупності ціннісних орієнтацій особистості (внутрішньо прийнятний статус); 3) поведінка деяких індивідів (суб'єктів статусу) розглядається як певний еталон.

Література:

1. Вебер М. Избранное. Образ общества. – М.: Юрист, 1994. – 704 с.
2. История теоретической социологии. В 4-х т. Т.2 / Отв. ред. и сост. Ю.Н. Давыдов. – М.: Канон, 1997. – 560 с.
3. Капитонова Э.А. Социология XX века. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 512 с.
4. Вебер М. Основные понятия стратификации // Человек и общество. Хрестоматия / Под ред. С.М.Макеева. – К.: Институт социологии НАН Украины, 1999. – С. 85-106.
5. Gurvitch G. La vocation actuelle de la sociologie. – Paris, PUF, 1968, v. 1, P. 85.
6. Линтон Р. Статус и роль // Человек и общество. Хрестоматия / Под ред. С.А.Макеева. – К.: Институт социологии НАН Украины, 1999. – С. 29-37.
7. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. – М.: Политиздат, 1992. – 543 с.
8. Ручка А.О., Танчер В.В. Курс історії теоретичної соціології: Навч. посіб. – К.: Наукова думка, 1995. – 224 с.
9. Гидденс Э. Стратификация и классовая структура // Социологические исследования. – 1992. – № 9. – С. 112-123.
10. Sartre J. P. L'etre et le neant. – Paris, Gallimard, 1943.
11. Американская социологическая мысль: Тексты / Под ред. В.И.Добренкова. – М.: Издание Международного Университета Бизнеса и управления, 1996. – 560 с.
12. Парсонс Т. О структуре социального действия. – М.: Академический Проект, 2000. – 880 с.
13. Петер Л., Бергер, Бриджит Бергер. Социология: биографический поход // Личностно-ориентированная социология. – М.: Академический Проект, 2004. – 608 с.
14. Дэвис К. Функционалистское обоснование стратификации // Человек и общество. Хрестоматия. / Под ред. С.А.Макеева. – К.: Институт социологии НАН Украины, 1999. – С.107-117.
15. Гидденс Е. Соціологія / Пер.з англ. – К.: Основи, 1999. – 726 с.
16. Марченко О.В. Соціальний статус особистості: структура, детермінанти розвитку та форми прояву. Автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.03 / О.В. Харченко; Ін-т вищої освіти АПН України. — К., 2001 // Режим доступу: <http://disser.com.ua/contents/8829.html>.
17. Коваліско Н. Основи соціальної стратифікації: Навч. посібник. – Львів: "Магнолія 2006", 2007. – 328 с.
18. Радаев В.В., Шкаратан О.И. Социальная стратификация: Учебн. пособие. – М.: АспектПресс, 1996. – 318 с.
19. Доманський Г. Формування середнього класу в Польщі: рушійні сили і перепони // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. - № 3. – С.52-80.
20. Карасик В.И. Язык социального статуса. – М.: ИТДГК "Гнозис", 2002. – 333 с.

© О. М. Фудорова, 2009